

DRVENA SPOMEN-OBILJEŽJA PRVOGA SVJETSKOG RATA OKOVANA ČAVLIMA U SVJETLU ETNOLOGIJE

DOI: 10.17234/SEC.34.9
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 24. 2. 2022.
Prihvaćeno: 17. 9. 2022.

JELKA VINCE PALLUA

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar /
Institute of Social Sciences Ivo Pilar
Marulićev trg 19
HR-10000 Zagreb, Hrvatska / Croatia
jelka.vince@pilar.hr

 orcid.org/0000-0002-4280-5857

Ovaj rad nalazi se u otvorenom pristupu i može se distribuirati u skladu s odredbama licencije CC BY-NC-ND 4.0 HR

Rad je posvećen osebujnom segmentu zaboravljene hrvatske memorijalne baštine – drvenim spomen-kipovima i spomen-obilježjima u koje se zabijaju čavli (tzv. *Nagelfiguren*) u prvom redu kao humanitarno sredstvo za prikupljanje pomoći ratnim stradalnicima Prvoga svjetskog rata, ali i kao oblik iskazivanja osobne ili kolektivne molbe i zahvale. Cilj je ovoga priloga na temelju etnološkoga aspekta istraživanja povezati tu spomeničku materijalnu kulturu s običajno-tradicijskom, pa i običajno-obrednom praksom pribijanja čavala i metalnih klinova u drvo/stablo, te pokazati da je takva praksa postojala daleko ranije, mnogo prije Velikoga rata. Drvena spomen-obilježja s čavlima prvi su put postala predmetom etnoloških istraživanja, što dodatno pridonosi slojevitosti i inovativnosti razmatrane teme.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, hrvatska memorijalna baština, spomen-kipovi, Junački mornar na Sušaku, zabijanje čavala u drvo, lipa, Beč, Rijeka, Zagreb, Nagelfiguren, Wehrmann im Eisen

UVOD

Ne tako davno, 2014. i 2018. godine, cijeli je svijet različitim manifestacijama, usmenom i pisanom riječju označio stotinu godina od početka i kraja Prvoga svjetskog rata ili, kako ga se često naziva, Velikoga rata. Tim okruglim obljetnicama oživjelo je sjećanje na desetljećima marginalizirane tragične događaje koji su pokosili četrdesetak milijuna vojnika i civila.

Ovaj je rad posvećen zaboravljenoj hrvatskoj memorijalnoj baštini – spomenicima

poginulima u Prvom svjetskom ratu.¹ No, vidjet ćemo, ne bilo kojima, nego drvenim spomen-obilježjima u koja se zabijaju čavli, tzv. *Nagelfiguren*.² Praksa je to koja se iz Beča proširila po čitavoj Austro-Ugarskoj i Njemačkoj došavši i do hrvatskih prostora. Cilj je ovoga priloga na temelju etnološkoga aspekta istraživanja povezati spomeničku materijalnu kulturu s običajno-tradicijskom, pa i običajno-obrednom praksom pribijanja čavala i metalnih klinova u drvo/stablo, te pokazati da je takva praksa postojala daleko ranije, mnogo prije Prvoga svjetskog rata, najčešće kao oblik molbe ili zahvale.

Spomenute prakse zabijanja čavala u drvene spomenike za pomoć poginulima ili stradalima u Prvom svjetskom ratu te njihovim obiteljima potvrđene su diljem Hrvatske (od krajnjega sjevera do krajnjega juga): primjerice u Varaždinu, Koprivnici, Mariji Bistrici, Sisku, Karlovcu, Puli, Rijeci, Dubrovniku.³ U tim gradovima javljaju se različiti oblici drvenih spomen-obilježja: svjetionik, stup, štit, vojnički križ, dva spomen-kipa domobrana, spomen-kip mornara ili pak spomen-lipa. No, popratne prakse uz svečano otvaranje pojedinoga spomen-obilježja slične su i s jednakom svrhom – pomoći stradalnicima Prvoga svjetskog rata.

Drvenim spomen kipovima i spomen-obilježjima u koje se zabijaju čavli osnovna je pragmatična, humanitarna funkcija za prikupljanje novčane pomoći pa se većina takvih drvenih artefakata ne može smatrati „pravim“ spomenicima. To se osobito odnosi na spomen-lipe u koje su se zabijali čavli s istom pragmatičnom svrhom. Ipak, neki su drveni kipovi s čavlima uspjeli sačuvati dvostrukost – i kao utilitarni drveni kipovi i kao „pravi“ spomenici. A oni spomenici koje je povijesni vihor uklonio, koji su zaboravljeni i koji nisu uspjeli sačuvati povijesnu memoriju u materijaliziranom obliku postali su glasan simbol tišine i šutnje u procesu prenošenja značenja kao rječit i bitan dio nematerijaliziranoga sjećanja. Takvu je sudbinu, kako ćemo vidjeti, doživio sušački Junački mornar premda je vidljivo da je, minucioznom izradom (slika 1) i postavljanjem u malu kamenu ukrašenu kulu (slike 4 i 4a) ne samo kako bi ga se zaštitilo, nego i kako bi mu se dalo na važnosti, zamišljen kao „pravi“ spomen-kip, onako kako piše na vrhu slike 1. O njemu će biti riječi u drugoj cjelini da bi se onda u trećem poglavlju taj i ostali drveni spomenici i artefakti u koje se zabijaju čavli promotrili u svjetlu etnoloških istraživanja.

¹ Rad je financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom (IP-2019-04-5897) „Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja. Zaboravljena baština“ voditeljice dr. sc. Ljiljane Dobrovšak.

² Čavli su se zabijali u drvene spomen-kipove viteza, ratnika i mornara, ali i u drvene križeve, ploče, stupove, stolove, slike, figure životinja, topova, a u Dalmaciji i u svjetionike, spomen-čamce tzv. spomen-liburne itd.

³ Podatke o tim lokalitetima moguće je pronaći u elaboratu dr. sc. Ljiljane Dobrovšak za projekt koji je financiralo Ministarstvo kulture 2016. godine.

„ŽELJEZNI JUNAČKI MORNAR“ NA SUŠAKU U RIJECI

Slika 1: Spomen-kip „Junačkog mornara“ na Sušaku⁴

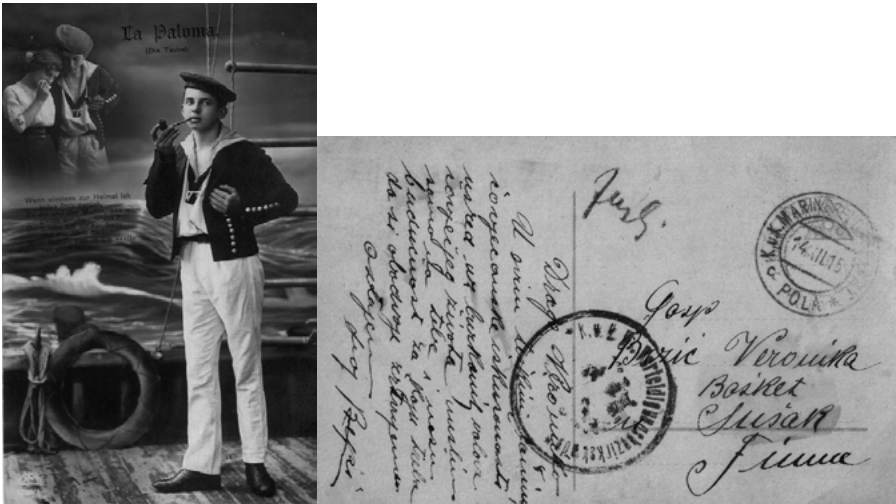

Slika 2: Mornari blizanci Dinko i Teodor Mandić iz sela Perenići kod Kastva 1914. godine s austrougarskoga broda Mars⁵

⁴ Slika s poveznice <http://www.lokalpatriot-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=177&t=1325&p=86991> Fotografiju spomen-kipa junačkoga mornara pronašao je u obiteljskoj foto-zbirci kapetan Mario Turina (Karmelić 1993:39).

⁵ *Ilustrovani list* 1914. – <http://www.lokalpatriot-rijeka.com/forum/viewtopic.php?p=86721>

Iz niza hrvatskih gradova navedenih u Uvodu izdvojen je posebno zanimljiv drveni spomenik austrougarskom mornaru na riječkom Sušaku otkriven početkom 1916. godine. U njega su se također zabijali čavli radi prikupljanja novčanih sredstava u zakladu za pomoć hrvatskim vojnim invalidima te udovicama i siročadi poginulih mornara austrougarske mornarice. Nazivan je „Junačkim mornarom“, „Željeznim mornarom“ ili samo „Mornarom“. Uklonjen je nakon dvije i pol godine – ljeti 1918. godine, zaboravljen i nikad više pronađen.⁶

Slika 3 i 3a: Razglednica mornara Bepa za Veroniku Brzić poslana iz Pule na Sušak 1915. godine⁷

U *Ilustrovanom listu*,⁸ *Jutarnjem listu*⁹ te na mrežnoj stranici www.lokalpatrioti-rijeka.com¹⁰ dobivamo dragocjene podatke o tom spomen-kipu i njegovu svečanu otkrivanju. Kip je postavljen u okrugloj, tri metra širokoj i sedam i pol metara visokoj

⁶ <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=177&t=1325&p=86991> („Sušak za naše ratnike“, „Otkriće ratnog spomen-kipa na Sušaku“, *Ilustrovani list*, Zagreb, god. III., br. 5, 29. siječnja 1916., str. 97–99).

⁷ https://www.europeana.eu/en/item/2020601/https___1914_1918_europeana_eu_contributions_18929

⁸ *Ilustrovani list*, Zagreb, br. 5, 29. 1. 1916., str. 97–98, „Sušak za naše ratnike“, „Otkriće ratnog spomen-kipa na Sušaku“.

⁹ *Jutarnji list*, Zagreb, br. 1311, 15. studenoga 1915., str. 3, „Borojevićev trg na Sušaku i 'željezni mornar'“; *Jutarnji list*, Zagreb, br. 1377, 20. siječnja 1916., str. 6, „Otkriće spomen-kipa na Sušaku“.

¹⁰ Inicijativom prikupljanja fotografija, pisama, artefakata i ine građe povodom obilježavanja stote godišnjice Velikoga rata, na mrežnoj stranici www.lokalpatrioti-rijeka.com dostupni su važni podatci, kao i posebno vrijedne fotografije toga spomenika kratka životnoga vijeka

građevini u stilu trsatske kule, ukusno urešenoj mornarskim amblemima od kojih su se posebno isticala dekoracije koje prikazuju Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju u okviru Habsburške Monarhije (slika 4.). Kip junačkoga mornara u klasičnoj uniformi austrougarskoga mornara s kapom okrugla oblika s natpisom „K und K Kriegsmarine“ i s teleskopskim durbinom u ruci izveden je u naravnoj visini. Za Riječane taj je kip bio jedinstven jer su se u njega zabijali čavli: zlatni, srebrni, brončani ili željezni, imitacija zlata, srebra i bronce.

Govoreći o slikovnom materijalu, kao i o informacijama uz spomenik austrougarskom mornaru, može se reći da je proslava stote godišnjice početka Prvoga svjetskog rata potaknula stanovnike Rijeke i okolice na prikupljanje fotografija, pisama, artefakata i ine građe prikupljene na mrežnoj stranici www.lokalpatrioti-rijeka.com. Osim toga, valja primijetiti da se o sušačkom Junačkom mornaru počelo pisati tek nakon propasti Jugoslavije 1991. godine u prvom broju *Sušačke revije* (1993. godine), glasilu Kluba Sušačana.^{11,12}

Slika 4: Kamena kula sagrađena u stilu trsatske kule u kojoj je stajao Junački mornar¹³

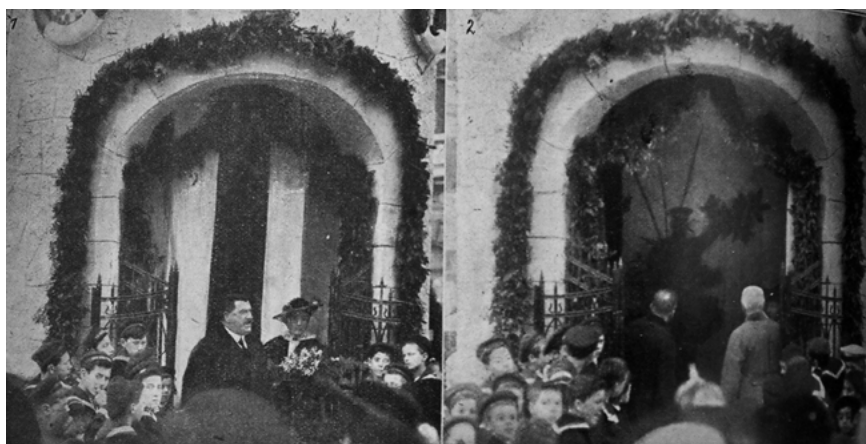
¹¹ Karmelić 1993:39–41.

¹² I u odnosu na jednu drugu temu – radove o Franji Josipu I., autorica članka o tom vladaru primjećuje: „Dok inozemna historiografija naveliko objavljuje radove o Franji Josipu I. i odnosu prema njemu, hrvatska historiografija je tek na početku bilo kakvih istraživanja i još uvijek je na razini pisanja biografija o Habsburgovcima no ni toga nema previše. Razlog zbog kojeg je izostalo sustavno istraživanje Franje Josipa I., bila je zasigurno i negativna politička atmosfera prema Monarhiji i njezinim vladarima nakon pada Monarhije, koja je trajala sve do 1991. i propasti Jugoslavije. Situacija nije bila ništa bolja ni nakon 1991., te se počela mijenjati tek povodom obilježavanja stogodišnjice od izbijanja Prvoga svjetskog rata te uz obilježavanje stote obljetnice smrti Franje Josipa I.“ (Dobrovšak 2019:239–240).

¹³ <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=49&t=1325>

Slika 4a: Svečano otkriće spomenika Junačkomu mornaru na Borojevićevu trgu na Sušaku 16. siječnja 1916. godine¹⁴

Slika 5: Svečano otkrivanje spomen-kipa Junačkoga mornara na Sušaku – govor velikoga župana baruna Zmajića i prvo zabijanje čavala¹⁵

Povijesne podatke o tom svečanom događaju vrijedno je navesti *in extenso* budući da ova građa nije još objavljena:

„Dne 16. siječnja otkrio se je na Sušaku na Borojevićevu trgu svečanim načinom ratni spomen-kip, prikazujući junačkog mornara, tog Primorcima

¹⁴ Naslovnica *Ilustrovanoga lista* – 29. siječnja 1916., br. 5, str. 97.

¹⁵ *Ilustrovani list*, br. 5, 29. 1. 1916., str. 98.

najbližeg borioca za kralja i domovinu. Kip je postavljen u okruglom, tri metra širokom i sedam i pol metara visokom kiosku, što je sagrađen u stilu Trsatske kule prema nacrtu inž. J. Chvale. Sam spomenik ukusno je urešen mornarskim amblemima, od kojih su se osobito isticala dekoracije, koje prikazuju Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju u okviru Habsburške monarhije. Kad je u 11 sati pristupila do spomenika predsjednica ovog patriotski humanitarnog podhvata, gđa. Joza pl. Kopajtic Bakarska, pruži joj kitu cvijeća predsjednik društva za podporu hrvatskih ratnih invalida na Sušaku g. Konstantin Rojčević. Stupivši na stepenicu spomenika, naglasio je veliki župan dr. Vinko barun Zmajić biranim govorom značenje ovog spomenika i zahvalnost naprama onoj hrabroj našoj vojsci, čiji se barjaci ovdje ponosno i visoko viju. Iza ovog govora dignuo se zastor sa spomen-kipa, glazba zaigra kraljevku, a iz tisuću grla zaori Sušakom urnebesni poklik: 'Živio kralj!', 'Živila naša vojska!', 'Živila naša mornarica!' Usred tog oduševljenja počelo se zabijanjem pločica i čavala u kip. Prvu pločicu pribio je za bana baruna Skerlecza veliki župan barun Zmajić, a po tom vojno-postajni zapovjednik general Ištvanović, pa zastupnik ratne mornarice linijski kapetan pl. Pebal i dalje redom zastupnici i izaslanici svih vojničkih i građanskih oblasti te ini odličnici i građani. Poslije podne bio je glazbeni koncert u ukusnim prostorijama 'Hotel Jadrana', kamo je pohrlilo opet mnoštvo naroda. Spomenemo li još, da je taj dan sakupljeno na Sušaku do 5000 kruna za naše ratne invalide, vidimo kakav je to veliki uspjeh mara i rada velezaslužne predsjednice gđe. Joze pl. Kopajtić i cijelog odbora društva za pripomoć hrvatskim ratnim invalidima na Sušaku. Naše slike prikazuju to svečano otkriće kao i sam Spomen-kip".¹⁶

O istom događaju izvještava i *Jutarnji list*:

„Otkriće spomen-kipa na Sušaku. U nedjelju 16. o. mj. otkriven je na Sušaku na Borojevićevom trgu svečanim načinom ratni spomen-kip. Spomen-kip predstavlja mornara, te je postavljen na okruglom tri metra širokome i sedam i pol metara visokom kiosku, načinjenom u stilu trsatskih kula. Nacrte za taj ukusan kip načinio je mjernik I. Chvala. Prigodom otkrića bio je cijeli Sušak izkićen hrvatskim barjacima. Oko 11 sati zauzeli su svoja mjesta svi pozvani odličnici, zatim školska djeca i mnogobrojno gradjanstvo. Predsjednici ovog patriotskog podhvata

¹⁶ *Ilustrovani list*, br. 5, 29. 1. 1916. str. 98.

gdji. Jozi pl. Kopajtić Bakarskoj dao je kitu cvieća predsjednik društva za potporu hrvatskih ratnih invalida na Sušaku gosp. Konstantin Rojčević. Veliki župan dr. Vinko barun Zmajić-Svetoivanski držao je patriotičan govor, te je spomenuo značaj ovoga spomenika. Nakon govora baruna Zmajića digao se je zastor sa spomen-kipa, glazba zasvirala je kraljevku, a iz tisuće grla zaori 'Živio kralj!' – 'Živila naša vojska!' – 'Živila naša mornarica!' – 'Živila Hrvatska!' itd. Prvu pločicu pribio je za preuzvišenoga gospodina bana dra. Ivana baruna Skerlecza, barun Zmajić, a nakon toga zabio je pločicu vojno-postajni zapovjednik general Ištvanović te zastupnik ratne mornarice linijski kapetan pl. Pebal i dalje redom zastupnici i izaslanici svih građanskih i vojničkih oblasti te ostali građani. Poslije podne bio je koncert u prostorijama 'Hotel Jadran', koji je bio nadasve dobro posjećen. Na dan sakupljanja sakupljeno je na Sušaku do 5000 kruna¹⁷.

Dragocjen uvid u suodnos između materijalnosti u prostoru, spomenika kao „mjesta sjećanja“ i ljudi koji im, tijekom smjene društvenih i političkih prilika, pridaju ili oduzimaju značenje, pružaju nam *insajderska* svjedočenja objavljena tek 1993. godine tada još živućih svjedoka spomen-kipa Junačkoga mornara na Sušaku. Njihova svjedočenja o drvenom mornaru, čak 77 godina nakon njegova postavljanja 1916. godine, pronašla sam u prvom broju *Sušačke revije*.¹⁸ Gospodin Slavko Blažina, rođen 1903. godine, sjeća se svečanoga otvorenja spomenika: „(...) 'Mi mularija smo tekli okolo, bilo je mužike' (...) 'na naše pitanje zašto je kip srušen, u jednom dahu je odgovorio: 'Ma majko moja, to je bila revolucija! Pala je Austro-Ugarska, sve se bacalo dole'“.¹⁹ Gospodin Milan Manestar, najstariji sugovornik rođen 1902. godine, „bio je u grupi šestorice mladića iz Športskog klupa Viktorija koji su srušili kip (...) Motiv za akciju rušenja kipa Manestar objašnjava: 'To je bilo austrougarsko, a mi smo bili protiv Austro-Ugarske! Kip je bio teret za ljude, nikad ih nije puno zanimao, a bio je postavljen da se podigne moral kod ljudi. Za pomoć austrougarskoj vojsci morao se kupovati bijeli križić, na čijem je vrhu bila mađarska kruna. Mi smo tu krunu iznad križića otpilili, pa je takvu nismo smjeli nositi, a drugu, novu, nismo htjeli kupiti“.²⁰ Gospodin Manestar detaljno opisuje samu akciju rušenja kipa ljeti 1918. godine, dva mjeseca prije kapitulacije Austro-Ugarske. Opis akcije dug je i dinamičan sa zanimljivim epilogom o dva austrougarska žandara koji su, čuvši zvukove, dali znak za uzbunu ali dečke nisu

¹⁷ *Jutarnji list*, br. 1377, 20. 1. 1916., str. 6.

¹⁸ Karmelić 1993:39–41.

¹⁹ Karmelić 1993:40.

²⁰ Karmelić 1993:40–41.

uspjeli pronaći. Drugog jutra „jedna mljekarica mu je rekla: ‘Prokleti Talijani, što su nam učinili!’ Kip je zatim nekamo odvezen. Nikakva istraga nije provedena jer je sistem bio u raspadu. Nitko nije saznao tko je srušio kip, a narod se svemu smijao“.²¹ Kamena kula u kojoj je bio postavljen „Željezni mornar“ srušena je 1924. godine, a 1993. godine još dvojica kazivača, tada desetogodišnja djeca, tvrde da su oronuli kip prepun čavala vidjeli oko 1923. godine u lazaretu u uvali Martinšćica na Sušaku u derutnom stanju na podu i da su se na njemu igrali.²² Spomen-kip junačkom mornaru postavljen je 16. siječnja 1916. godine, dakle nakon ulaska Italije u rat u svibnju 1915. godine. Može se samo nagađati da je Dvojna monarhija postavila spomenik upravo kao propagandni odgovor Italiji i to baš na Sušaku, hrvatski orijentiranom, nasuprot talijanski orijentiranoj Rijeci. Kao moguću potkrepu spominje i postavljanje kipa mornara u kuli tako da mu ispružena ruka pokazuje preko Rječine.^{23,24}

Premda novi režim u doba rušenja i uklanjanja drvenoga kipa mornara nije još zaživio, planirana u tajnosti, ta je akcija izvedena ljeti 1918. godine – tek dva mjeseca prije kapitulacije Austro-Ugarske s jasnim ciljem suprotstavljanja režimu koji je bio na izdisaju. U svakom slučaju, kako to nerijetko biva, spomen-obilježja režima na odlasku nisu bila dobrodošla. Tako ni kip austrougarskoga mornara nije bio poželjan, pa ni kao umjetnička ili kulturna baština, ni estetski i simbolički. Jasno je da spomen-kip mornara austrougarske mornarice kao materijalizacija sjećanja na prošlost koja, promjenom političkoga poretka više ne predstavlja jedan od simboličkih temelja države, u novim povijesnim okolnostima postaje marginalan i nepodoban. Konkretno za ovaj slučaj može se utvrditi: lazaret u Martinšćici, u kojem je do Prvoga svjetskog rata bila smještena vojna bolnica za zarazne bolesti, postala je skladište u kojem je, prema svjedočenju nekih, završio drveni mornar s čavlima, a koje je kasnije postalo Dom Jadranske straže. Mornar je, može se pretpostaviti s velikom vjerojatnošću, nakon što je srušen u opisanoj akciji, bio bačen ili uništen jer je pripadao austrougarskoj političkoj povijesti, a Jadranska straža bila je izrazito jugoslavenskoga karaktera.

Usmeni osvrt kazivača iz sela Studene kod Klane iznad Rijeke i Kastva o svršetku rata na riječkom području na pučki jednostavan način sažima događanja nakon svršetka rata na ovom području:

„Kad je rat finio finila je i Austro-Ugarska. Raspala se kot tikva. Malo su ju šćipnuli ovdje, malo ondi. Nove države su se storile na njejin teritoriju.

Okoli Rike, pa tako i oviga kraja, je bilo povuci – potegni par lit. Simo su

²¹ Karmelić 1993:41.

²² Karmelić 1993:41.

²³ Karmelić 1993:40.

²⁴ Usmjerenost spomenika može nas podsjetiti na zagrebački ekvestrijalni kip Josipa Jelačića sa sabljom prvotno prema sjeveru – prema Mađarima.

prišle međnarodne snage pa drž i nedaj. Pa cirkusant D'Anunzio. I, da bi, na kraju Rika spala pod Taliju. Ča se tiče Studene ona je po Rapalskimu ugovoru pripala va Krajevinu Srbi, Hrvati i Slovenci. Državu ka je storena kako bi Slaveni na jugu Evrope živili va jedni državi. Mnogi su bili protiv tiga udruživanja, ali pobidila je ova pulitika. Znači, si južni Slaveni va jedni državi“.²⁵

Još jedan jasan pokazatelj kako se političke promjene upisuju u prostor grada moguće je iščitavati i na temelju preimenovanja gradskih ulica ili trgova. Naime, Borojevićev²⁶ trg ubrzo nakon rata preimenovan je u novoj vlasti podobniji Trumbićev trg, zamijenivši tako naziv ionako kratkotrajno imenovanoga trga u čast austrougarskomu feldmaršalu koji novome političkom poretku više nije bio poželjan. Kratko trajanje spomen-kipa Junačkoga mornara, kao i brisanje naziva trga na kojemu je bio smješten, izbrisali su mogućnost konstrukcije javnih oblika sjećanja. Jay Winter, jedan od vodećih američkih povjesničara Prvoga svjetskog rata, povijesno sjećanje vidi kao ritualni iskaz moći pri javnoj komemoraciji. Uz prva dva stupnja rituala – konstrukciju komemorativne forme i ustaljenost rituala, navodi i treći – njihovu transformaciju ili pak nestanak.²⁷ Kod spomen-kipa sušačkoga mornara, koji je neposredno prije kraja rata uklonjen, zaboravljen i nikad više pronađen, riječ je o potonjemu – o nestanku. Stoga u ovom slučaju ne može biti riječ o kulturi sjećanja, nego o njezinu nedostatku – o šutnji o kojoj je 7. listopada 2021. u gostujućem predavanju naslovljenom „All the things we cannot hear: Sound, silence and the memory of the Great War“ na Institutu Pilar govorio taj povjesničar.

Drukčiju sudbinu u različitim zemljopisnim i povijesnim okvirima imao je drveni kip s čavlima, tzv. *Wehrmann im Eisen* u sklopu poznatih *Nagelfiguren*. Postavljen je u Beču 6. ožujka 1915., deset mjeseci prije spomen-kipa Junačkoga mornara na Sušaku.²⁸ Riječ je o prvom takvom spomeniku koji je poslužio kao model svim kasnijima.

²⁵ Blečić Gržićev 2011:43.

²⁶ Svetozar Borojević (1856. – 1920.), prvi i jedini feldmaršal u Austro-Ugarskoj koji nije bio njemačkoga podrijetla, rođen je u Mečenčanima, svima nam poznatom lokalitetu po tragičnim posljedicama rupa u zemlji nakon nedavnoga potresa u Banovini u prosincu 2020. godine. U *Jutarnjem listu* naći ćemo kratku obavijest da je „sušački odbor društva za pripomoć hrvatskim ratnim invalidima nakanio podignuti na Sušaku izpred ljekarne Sušan u posebnom paviljonu – 'željeznog mornara'. Pošto to mjesto do danas nije okršteno, predložio je zastupnik Ante vitez Bačić da zastupstvo jednoglasno zaključi da se to mjesto okrsti imenom generala 'Svetozara pl. Borojevića de Bojna'. Priedlog je jednoglasno prihvaćen“ (*Jutarnji list*, br. 1311, 15. 11. 1915., str. 3).

²⁷ Winter 2010:323.

²⁸ O njemu će biti riječi na str. 210–213.

DRVENA SPOMEN-OBILJEŽJA S ČAVLIMA U SVJETLU ETNOLOGIJE

U istraživanju pitanja zabijanja čavala u drvo važno je postaviti etnološka pitanja. Poznato je, naime, da je postojala običajno-tradicijska, pa i običajno-obredna praksa pribijanja ne samo čavala, nego raznih vrsta metalnih klinova u drvo, kao i u druge materijale, te da je takva praksa postojala daleko ranije, mnogo prije Prvoga svjetskog rata. Naravno, valja naglasiti da nikako ne treba uzeti u obzir zabijanje čavala, klinova i sličnih metalnih oblika za građevinske svrhe koje ne prikazuju simboličku, nego tek funkcionalnu vrijednost. U etnologiji se takva teorijski postavljena opreznost pri istraživanju podudarnosti u različitim kulturama naziva kriterijem forme ili kvalitete koju su u brojnim radovima teorijski osmislili njemački etnolozi Bernard Ankermann (1859. – 1943.) i Friedrich Ratzel (1844. – 1904.).

Kult drveća

Mitska predodžba svijeta u kojoj je stablo njegovo središte i veza između neba i zemlje poznata je u mitologiji indoeuropskih naroda, pa tako i slavenskih i germanskih. Nekadašnji kult drveća uglavnom je posljedica vjerovanja da na njima obitavaju viša bića, pa i bogovi, ili da su u njima prisutni duhovi predaka. Mnogi u današnje vrijeme nisu svjesni da praksa kucanja o drvo, kako ne bi nešto pošlo po zlu, znači zapravo prizivanje vlastitoga pretka u pomoć. Kod južnih Slavena, u Bugarskoj, kao spomen na nekadašnji kult drveća postojao je običaj da se, osobito veće drveće, daruje različitim darovima.²⁹ Vrijedno je izvješće o Bosni iz 17. stoljeća:

„Godine 1629. – 1630. izveštava neki svećenik u Rim, da narod u Bosni drži u velikoj časti neko drvo zvano 'lipa' ('chiamato lippa'), koje se nahodi u pustošnom kraju, i gde se svake prve nedelje 'devete lune' skuplja mnoštvo naroda, hrišćana i Turaka, sa zavetnim darovima, svećama i sličnim predmetima. Župnik iz okoline služi pod njom službu za darove, što ih sabira od prisutnoga sveta. Narod zaziva lipu, celiva je i klanja joj se kao nekoj svetinji. Govori se kako ta lipa pravi čuda i uslišava one, koji se njoj zavetuju, prinoseći joj darove i žrtve, i da ozdravlja bolesnike. Acta Bosnae: u Monum. spect. hist. Slav. merid. XXIII. 1892. str. 391)“.³⁰

²⁹ Bulat 1932:7.

³⁰ Bulat 1932:6.

I u zapadnoslavenskim zemljama naći ćemo takva svjedočanstva: „Prema starom poljskom kazivanju iz XV. stoljeća, postavljali su Poljaci posude s jelom stablima i biljakama“.³¹ Isti autor ukazuje na mjesto u *Homilijaru biskupa praškog* iz 1863. godine koje se odnosi na praznovjerje češkoga naroda kojemu se kao vjernicima zabranjuje: „... da ne bi ni pod kakav način prinostili žrtve bilo stablima bilo izvorima, jer se takvim stvarima izaziva božja srdžba' (...) te da 'ne traže pomoći ni od stabala ni od izvora ni bilo gde, nego samo od Boga i njegovih svetih i od svete matere crkve ...'“.³²

Obredne prakse povezane sa svetim gajevima, ali i s pojedinačnim drvećem, spominju se tijekom čitave povijesti starih germanskih naroda od prvih svjedočenja rimskih povjesničara³³ do srednjovjekovnih kršćanskih svećenika koji su o njima izvještavali s negodovanjem i prijekorom. I nakon kristijanizacije zadržale su se u folkloru brojne prakse čašćenja i darivanja drveća. U njemačkim krajevima, primjerice, domaćini čestitaju svojim voćkama Novu godinu i darivaju ih ostatcima božićnih jela.³⁴ Teutoburška šuma, lanac šumovitih brda u današnjim njemačkim pokrajinama Donja Saska i Sjeverna Rajna-Vestfalija, u kojoj su 9. godine Germani nanijeli težak poraz Rimljanima, u 19. stoljeću postaje simbol nepobjedivosti, njemačkoga domoljublja i nacionalnoga identiteta. Pokazuje to i recentni primjer izjave njemačkoga kancelara Helmuta Kohla u intervjuu 1983. godine kad je izjavio: „Mitologija, Nijemci i šuma jedna su cjelina“.³⁵

Spoznaje o ostatcima poganskoga štovanja gajeva, kulta drveća i prinošenja žrtava njima u čast mogu se naći u brojnim zapisima – izvorima o pretkršćanskim praksama, na koje se okomljuju crkveni oci zgražajući se nad njima. Dva svjedočenja iz susjedne Slovenije govore, primjerice, o odnosu svećenstva u 14. stoljeću prema konkretnome „svetom“ drveću: „Okolo 1300. godine pod Pohorjem neki Vid iz Vestrnice 'na sramotu svojega Stvoritelja' iskazao je štovanje nekom drvetu, kakvo inače priliči samo Bogu, a 1331. franjevac Francesco de Clugia, kao inkvizitor, poveo je pravi rat protiv Kobaridana koji su štovali neko drvo i izvor uza nj. Usprkos žestoku protivljenju, posjekao je drvo i zasuo izvor“.³⁶

Crkva se, dakle, odlučno protivila pretkršćanskomu čašćenju drveća, lugova i izvora, o čemu nam svjedoče zapisi brojnih kršćanskih autora, pa je postavljala crkve

³¹ Bulat 1932:3.

³² Bulat 1932:6–7.

³³ Najpoznatije je takvo svjedočenje rimskoga povjesničara Publija Kornelija Tacita nastalo oko 98. godine poslije Krista u djelu *Germania – O podrijetlu i običajima Germana*. Pišući o običajima i svakodnevnom životu Germana bilježi Tacit i germanske kultne prakse koje se ne odvijaju u hramovima, nego isključivo u svetim gajevima.

³⁴ Visković 2001:410.

³⁵ Kohl u intervjuu *Süddeutsche Zeitung*, 14. studenoga 1983.; citirano prema Hacken 2022:1.

³⁶ Belaj 1995:410.

i kapelice uz njih. Proces kristijanizacije bio je dugotrajan i ne svuda jednak. Kao i s kultom izvora, Crkva se tijekom čitavoga srednjega vijeka borila i s kultom drveća.³⁷ „Svi pokušaji da se okonča s njihovom svetošću u poganskom poimanju propali su. Otuda potreba da se na drugi način ‘kristijaniziraju’ vode postavljanjem crkava, kapelica ili bar križeva u njihovu blizinu“.³⁸ U Vodicama na Ćićariji u Istri, primjerice, u neposrednoj blizini izvora Studenca bio je postavljen križ na stablo lipe.³⁹ Goleme lipe daju mještanima potreban hlad za okupljanje, kao što je gotovo pravilo i drugdje u Istri i Sloveniji da uz kapelicu ili crkvu raste lipa. Štoviše, u Šulekovu članku naći ćemo znakovit podatak da u okolici Trsta „sve se zna po lipah, gdje su stare crkve; a gdje neima nikakve lipe, to možeš biti uvjeren, da je crkva iz naše dobe (...) U Poviru kraj Sežane bila je nekoć pred crkvicom velika lipa, i buduć da crkva nije imala zvonika, bila su zvona obješena o lipi. To mi je moj djed pripovijedao, a sad nema traga lipi. Svakako je moralo biti lijepo slušati ‘glas božji’ s krošnjaste lipe (...) Slovaci ljube i štuju lipu do dana današnjega. Neima kod njih možda sela, koje nebi na svojoj sriedi, niti crkve ili crkvice, koja nebi uza se lipu imala“.⁴⁰ U selu Osojnik kod Severina na Kupi stajala je do lipe kapelica sv. Petra uz još stariju lipu. „Do lipe stoji kapela sv. Petra (...) ljudi pričaju da je upravo krasna lipa povod dala zidanju kapele (...) Narod štuje ovu lipu toliko, da bi volio dati kapelu porušiti nego lipu posjeći“.⁴¹

Jedan od najpoznatijih primjera stare lipe, pa i poveznice između lipe i postavljanja crkve, najveća je i najstarija lipa u istarskom selu Slum na planinskom lancu Ćićarija. Tik uz petstogodišnju lipu, koja i danas svojom velebnošću privlači pozornost brojnih turista i znatiželjnika, sagrađena je crkva sv. Mateja 1870. godine na mjestu starije crkvice iz 16. stoljeća – godina 1555. uklesana je glagoljskim natpisom č.f.l.d. na konzoli kamenoga rebrastog svoda.^{42,43}

³⁷ „Kršćanstvo je vjekovima suzbijalo štovanje stabala, rušeći i paleći hrastove, jasene i druge šumske ‘poganske idole’, najprije u Europi, a kasnije i u koloniziranim kontinentima (...), a legende još kažu da su seljaci (paganus, pagani) prešli u pravu vjeru kad je sv. Nikola srušio stablo s ‘nečistivim duhom’ i kad je sv. Martin, zatornik poganskih svetišta u Autunu oborio bor ‘posvećen’ đavlu“ (Visković 2001:397).

³⁸ Kajkowski i Kuczkowski 2017:22.

³⁹ Diskusiju o tome vidi u Vince Pallua 2019. od str. 36. do 41.

⁴⁰ Šulek 1878:159–160.

⁴¹ Šulek 1878:168.

⁴² Fučić 1982:327.

⁴³ Slumska lipa blizu crkve svetoga Mateja i Gupčeva lipa blizu crkve svetoga Jurja u Gornjoj Stubici vršnjakinje su pa ih Slumci vole uspoređivati.

Slika 6: Petstogodišnja lipa uz koju je 1870. godine sagrađena crkva sv. Mateja na mjestu starije crkvice iz 1555. godine⁴⁴

Spomen-lipe

Slika 7: Pjesma Spomen lipa⁴⁵

⁴⁴ https://izletipoistri.com/wp-content/uploads/2013/01/Slum_003.jpg (pristup 12. 2. 2021.)

⁴⁵ *Ilustrovani list*, Zagreb, god. II, br. 20, 15. svibnja 1915., str. 461.

Funkciju drvenoga kipa u koji se zabijaju čavli često preuzimaju spomen-lipe, u koje se također zabijaju čavli, a koje nerijetko nalazimo u Hrvatskoj – u Mariji Bistrici, Karlovcu, Osijeku, Zagrebu itd. Spomen-lipe su uopće vrlo raširene, no nas zanimaju samo one u koje se pribijaju čavli. Stoga nas, primjerice, ne zanima poznata Gupčeva lipa u Gornjoj Stubici ili pak spomen-lipa zasađena 1925. godine u najstarijem osječkom parku iz 18. stoljeća pri obilježavanju jubilarne tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva.

Za temu Prvoga svjetskog rata posebno je ilustrativna ratna spomen-lipa s čavlima podignuta na Jelačićevu trgu u Zagrebu u svibnju 1915. godine, samo dva mjeseca nakon postavljanja bečkoga *Wehrmanna*, viteza-ratnika s čavlima.⁴⁶ Bila je smještena pred Jelačićevim spomenikom u paviljonu na zapadnoj strani trga, koji je razmontiran i uklonjen 1918. godine.⁴⁷

U novinskom članku zagrebačkoga *Ilustrovanoga lista* „Odbor zagrebačkih gospođa za ratnu pripomoć“ vrijedno je izložiti pregršt za našu temu dragocjenih informacija o spomen-lipi s čavlima u Zagrebu postavljenoj umjesto *Wehrmanna*:

„Poput Beča, koji imade svog ‘ratnog viteza’, u koji se zabijaju čavli za ratnu pripomoć, a i drugih gradova monarhije, i naš je odbor zagrebačkih gospođa za ratnu pripomoć, došao na misao, da postavi deblo lipe u istu svrhu. Ta je misao oživotvorena i u nedjelju, 2. o. mj., lipa je na svečani način predana općinstvu na zabijanje čavala. Za svaki čavao plaća se jedna kruna, a povrh toga se dotičnik upisuje u spomen knjigu. Naša ratna lipa smještena je u posebnom ukusnom paviljonu na zapadnoj strani pred Jelačićevim spomenikom. Rečenog dana sabralo se na hiljade općinstva na Jelačićevom trgu, da gleda ovu slavu. Veterani pravili su kordon, da su mogli dostojanstvenici doći do paviljona. U 11 sati došla je omiljela glazba 25. domobranske pješačke pukovnije, te se postavila između spomenika Jelačića bana i paviljona. U paviljonu na stoliću izložena je bila spomen-knjiga, ukusno uvezana u zlatorezu. Na prvoj stranici te knjige natisnuto je: ‘Spomen-lipa u korist siročadi i udovica palih hrvatskih junaka 1914. – 1915.’ Na drugoj stranici upisan

⁴⁶ Dr. sc. Suzana Marjanić upozorila me je na svoju knjigu *Glasovi Davnih dana: transgresije svijetova u Krležinim zapisima 1914.–1921/22.* (Marjanić 2005:127). Pozivajući se na Krležina sabrana djela *Davni dani*, navodi piščev trajan motiv zabijanja čavala u Prvom svjetskom ratu. Iz njegova citata o zabijanju čavala u „slavensku lipu“ „pred kojom stoje naši illustrissimusi na Trgu bana Jelačića u cilindrima s gospodinom Banom i prisluškiju zvoncetu iz grofovskog alkovena grofa Tisze“ (*Davni dani*, str. 232–233) prepoznajemo upravo ovu spomen-lipu s čavlima na glavnom zagrebačkom trgu.

⁴⁷ *Ilustrovani list*, Zagreb, god. II, br. 19, 8. svibnja 1915., str. 434–436.

Slika 8: Paviljon na Jelačićevu trgu u Zagrebu sa spomen-lipom u koju se zabijaju čavli, svibanj 1915. godine⁴⁸

Slika 9: Spomen-lipa s čavlima na Jelačićevu trgu u Zagrebu, svibanj 1915. godine⁴⁹

je pokrovitelj svečanosti, a onda je ubilježen cijeli odbor zagrebačkih gospođa za ratnu pripomoć. Na trećoj stranici spomen-knjige, koja će biti za vjekovječnu uspomenu na ovaj dan, natisnuto je: 'Danas 2. svibnja 1915. u pol 12 sati dovezao se ban barun Skerlec. Čim je došao do paviljona, glazba je intonirala kraljevku, a svi civili odkrite su glave saslušali kraljevku, dočim su vojnički dostojanstvenici dali počast propisanim načinom. Iza kako je odsvirana kraljevka, izrekao je

⁴⁸ *Ilustrovani list*, br. 19, 8. 5. 1915., str. 435.

⁴⁹ *Ilustrovani list*, br. 19, 8. 5. 1915., str. 435.

ban prigodno slovo, istaknuvši požrtvovnost odbora gospođa za ratnu pripomoć. Taj rad neka bude ovjekovječen ovom spomen-lipom, jer ovaj krasni primjer pokazuje najljepšu plemenitost i požrtvovnost. Ova lipa neka bude uspomena na hrabrost hrvatskih junaka i njihovih junaštava na bojnome polju. Zahvaljuje se gospojinskom odboru, koji vanrednom marljivošću vrši svetu preuzetu zadaću. Spomen-lipa neka bude znakom vjernosti i odanosti Hrvata, a i junaštva, koje su Hrvati pokazali. Biskup dr. Dominik Premuž blagoslovio je ovu spomen-lipu, te u prekrasnom govoru istaknuo značenje ove spomen-lipe, jer se u toj lipi stiču čuvstva ljubavi, požrtvovnosti, domoljublja i ljubavi prema bližnjemu. Ova lipa neka bude dokazom narodnoga slavlja. Pjevači 'Kola', 'Slobode' i 'Sloge' zapjevali su na to hrvatsku himnu 'Lijepa naša domovino!' Glazba je na ovo intonirala od Titla 'Hrvatsku ouvertiru', koja je u hiljadama slušalaca izazvala takovo oduševljenje, da je sve stalo burno pljeskati i odobravati kapelniku Muhviću. Prvi čavao zabio je barun Skerlec i zabilježio svoje ime u spomen knjigu – za njime je došao na red biskup Premuž, onda razni ostali odličnici i dostojanstvenici. Dok su oni zabijali čavle, koncertirala je glazba. – Kada je po dostojanstvenicima obavljeno zabijanje čavala, otišao je ban, a u počast zasvirala je glazba kraljevku. U četvrt na 1 sat poslije podne svršena je svečanost. Općinstvo je na to hrlilo do paviljona i davalo krune za čavao i zabijalo ih u spomen-lipu".⁵⁰

„Najnovija je akcija odborova 'Spomen-lipa'. Bečka akcija 'Wehrmann im Eisen', primljena je u principu, ali samo u toliko, da se zabijanjem čavala od jedne krune po čavlu namaknu nova sredstva za pripomoć udovicama i siročadi mrtvih junaka. No umjesto 'Wehrmanna' postavljena je jedra granata lipa, presađena iz domaće šumice na Josipovcu, a darovana od odbornice Marije Bučar. Oko bijele kućice, u kojoj stoji spomen-lipa, roji se sada čitav dan narod kao oko z a v j e t n e k a p e l i c e (istaknula J. V. P.): svatko hoće, da doprinosi svoj obol, da zabije vlastoručno čavao, pa da zabilježi svoje ime u spomen-knjigu, koja će se pohraniti za sva vremena. Među blistavim imenima poznatih ličnosti nalaze se tuj i mnoga čedna, pa i seljačka imena, mnoga uz dodatak vlastoručnog 'križića' nepismenih. Ti su križići najdirljiviji znakovi darežljive duše narodne“.⁵¹

⁵⁰ *Ilustrovani list*, br. 19, 8. 5. 1915., str. 435–436.

⁵¹ *Ilustrovani list*, br. 20, 15. 5. 1915., str. 461.

Kao i pri otkrivanju spomen-kipa Junačkoga mornara na Sušaku, ceremoniji zabijanja čavala u spomen-lipu prethodila je prigodna svečanost, izvođenje himni te prisutnost baruna, biskupa i drugih dostojanstvenika. Uočavamo da je u Zagrebu i na Sušaku intonirana austrougarska, a u Zagrebu i hrvatska himna te da je paviljon u kojem je bila smještena lipa bio urešen hrvatskom šahovnicom. I ovdje su prisutni elementi svečanosti, ceremonijalnosti, pa i obrednosti čina otkrivanja spomen-lipe.

Deblo – štap – zastava – sablja – grančica

Valja istaknuti da se zabijanje čavala u drvo zadržalo i nakon Prvoga svjetskog rata, dakle nakon sloma Austro-Ugarske u kojoj se s bečkim *Wehrmannom* 1915. godine započelo s takvom praksom. O tome svjedoči opis posvete zastave 1926. godine u Oriovcu u Brodskoj Posavini iz Dnevnika Karla Dieneša koji se čuva u Gradskom muzeju Nova Gradiška. Riječ je o akciji *Hrvatskoga sokola* u kojoj su *sokolice*, izdvojimo osnovno, u povorci nosile zastavu na trg s postavljenim oltarom gdje je domaći župnik odslužio sv. misu. Nakon toga bila je posveta sokolske zastave te zabijanje čavala čekićem u dršku zastave. Jedan uvaženi član održao je govor o hrvatskoj povijesti i o zastavi, simbolu bratske ljubavi hrvatskih sokolova u ovom kraju (...), a daljnjim pokoljenjima svjedok njihove velike ljubavi prema svojoj miloj domovini. Nakon govora održan je mimohod pa banket na kojemu je pjevao *Graničar*, a poslije podne i javna vježba mnogih društava što u sokolskoj odori, što u narodnoj nošnji.⁵² Kao i u prošloj državnoj tvorevini i tu je naglašena ljubav prema domovini, a zabijanju čavala prethodila je svečanost uz glazbu i vjerski obred posvete zastave.⁵³

Prvi, dakle, drveni spomen-kip u koji su se u Prvom svjetskom ratu zabijali čavli jest *Wehrmann im Eisen* (vojnik, „vitez-ratnik“ u željezu) postavljen u Beču 1915. godine. Do 1919. godine taj je spomenik stajao na Schwarzenbergplatzu, nakon čega je pohranjen u državni depo. Po njegovu uzoru domišljata se ideja donacije čavlina munjevito proširila iz Beča čitavom monarhijom, kao i Njemačkom u kojoj je došla gotovo do broja 400.⁵⁴ Drvena skulptura visine preko tri metra djelo je bečkoga umjetnika Josefa Müllnera. Svečano otkrivanje kipa održano je 6. ožujka 1915. godine uz slavlje, zastave, govore, visoke dužnosnike, svjetovne i crkvene dostojanstvenike, muški zbor sa zaključnom himnom, kada su se i obični građani Beča mogli približiti drvenom spomeniku i zakucavati čavle.

⁵² Knj. 27, 12. rujna 1926.

⁵³ Na informaciji o zabijanju čavala zabilježenom u tom dnevniku zahvaljujem dr. sc. Suzani Leček.

⁵⁴ Denscher et al. 2014:18–20.

Slika 10: „Wehrmann im Eisen“ / vojnik, „ratni vitez“ u željezu koji je stajao u Beču od 1915. do 1919. te ponovno postavljen 1934. godine⁵⁵

Wehrmann je 1934. izvađen iz državnoga depoa te ponovno postavljen, ali na novo postolje i na novu lokaciju – u nišu ispod arkada tzv. *Felderhaus* u *Felderstrasse* kraj gradske vijećnice – *Rathausa*, gdje se nalazi i danas.⁵⁶ Time je taj spomenik, za razliku od sušačkoga mornara, doživio mogućnost transformacije komemorativne forme, njezin nastavak. Osim burnih političkih previranja u doba ponovnoga postavljanja ovoga spomen-kipa 1934. godine, znakovito je i njegovo novo drveno postolje izrađeno s motivom hrastovih grančica, a hrast je simbol hrabrosti, ustrajnosti, vjernosti i besmrtnosti, što je trebalo poslužiti udovoljavanju novonastalim ideološkim stremljenjima u Austriji. Na važnost simbola hrasta ukazuju i publikacije s praktičnim uputama za postavljanje takvih spomen-kipova, u kojima se preporučuje hrastovo drvo. Pritom podsjetimo da je bečki *Wehrmann* načinjen od lipova drva. Imajući na umu spomenute upute iz tridesetih godina i motiv hrastovih grančica na postolju novopostavljenoga *Wehrmanna*, postolje je, premda o tome nema podataka, sigurno izrađeno od hrastova drva. Naime, „hrast je u patrijarhalnoj ideologiji simbol muškosti, plemenitosti i vladarsko-ratničke moći, a prema latinskom nazivu njegova ploda,

⁵⁵ https://de.wikipedia.org/wiki/Wehrmann_in_Eisen

⁵⁶ Denscher et al. 2014:18.

žira, *glans*, nazivat će se vrh muškog spolovila“.⁵⁷ Istaknimo i to da se na njemačkim kovanicama od 1, 2 i 5 centi nalazi hrastova grančica s dvama žirovima.

U etnološkoj interpretaciji zanimljiv je, pa i znakovit, još jedan detalj. Na fotografiji sušačkoga Junačkoga mornara iz *Ilustrovanoga lista* moguće je primijetiti da on u lijevoj ispruženoj ruci drži grančicu (slika 11). Obrisi lišća grančica na drvenom postolju bečkoga *Wehrmanna* (slika 10) jasno ocrtavaju da je riječ o hrastovim grančicama, no zbog nedovoljne oštrote fotografije nije kod sušačkoga mornara moguće utvrditi kojoj vrsti drveta pripada grančica u njegovoj ruci.

Slika 11: Spomenik Junačkomu mornaru na Sušaku (s grančicom u lijevoj ispruženoj ruci) prilikom svečanosti otkrivanja 16. siječnja 1916. godine⁵⁸

Pretpostavljam da još nitko nije uočio i spomenuo grančicu u ruci sušačkoga mornara prilikom njegova otkrivanja (usp. sliku 11), zato što dosad taj spomen-kip nije bio predmetom etnoloških istraživanja. U tom novom, etnološkom kontekstu primjereno je sjetiti se poznatih zvončara Kastavštine, Sušaku obližnjega prostora, koji na čelu ophodne povorke nose zelene grančice i mlade borove, simbol obnove, zdravlja i boljitka. Njih Krešimir Galin⁵⁹ dovodi u vezu s *dendrophorion*, jednodnevnom Dionizovom svečanosti mladoga zelenila.⁶⁰ U svakom slučaju, uz ostale poznate rekvizite koje nose pokladni zvončari, i zelene grančice u njihovim rukama pojačavale su zazivanje plodnosti, čuvanje stoke od uroka – ukratko, tjeranje zlih sila zime na dobrobit zajednice.⁶¹ A sušački austrougarski mornar postavljen je pak u siječnju 1916.

⁵⁷ Visković 2001:368.

⁵⁸ *Ilustrovani list*, br. 5, 29. 1. 1916., str. 98.

⁵⁹ Galin 1988: 190.

⁶⁰ Prema Marjanić 2001:443.

⁶¹ U sklopu naše teme Prvoga svjetskog rata zanimljivo je ustanoviti da se do početka rata obilježja

godine kao simbol žrtve hrabrih mornara na dobrobit zajednice.

Na slici 11. vidljivo je da sušački mornar u ispruženoj ruci nosi poveću grančicu. Ta bi grančica – kao što su i štap, šiba ili palica – mogla biti simbol snage i smjera djelovanja. Vidjeli smo to i na primjeru ekvestrijalnoga kipa s banom Josipom Jelačićem, koji u ruci nosi sablju također kao kakav (metalni) „štap“.⁶² Naime, „štap je produžetak ruke ili 'treća ruka', a rukom se prijeti, zapovijeda, udara, moli, pokazuje (denotira, definira), razdvaja, spaja, proklinje, blagoslivlja, liječi i stvara, što su sve performativne radnje ili čini moći“.⁶³ Šibom ili grančicom može se, dakle, jednako tako prijetiti, šibati i tući kao i štapom.

Zabijanje čavala kao molba ili zahvala za uslišanu molbu

Kako je došlo do ideje zakucavanja čavala u spomen-kip *Wehrmanna* i kako to da se to dogodilo upravo u Beču? Odgovor ne treba tražiti daleko. Naime, upravo tamo nalazi se najstarije stablo s čavlina – tzv. *Nagelbaum*, srednji dio debla koje potječe još iz srednjega vijeka, šesto godina staro i do danas sačuvano.⁶⁴ Riječ je o tzv. *Stock im Eisen* koji se čuva pod staklom na rubu palače *Equitable* na uglu Graben i Kärntner Strasse u Beču.

Bolesni ljudi protrljali bi čavao o oboljeli dio tijela pa ga zabilu u drvo nadajući se da će zdravo drvo upiti njihovu bolest. Običaj je nestao koncem 19. stoljeća. No još u 18. stoljeću, posebno putujući kovači i njihovi šegrti, zabijali su čavle u takva stabla zahvalni za pronalazak posla u Beču. *Nagelbäume*, očavličena stabla, bila su dobro poznata u Austriji, Mađarskoj, Transilvaniji i drugim zemljama bivše Austro-Ugarske Monarhije. Važnost koja je pripisivana ovom deblu s čavlina iz srednjega vijeka pokazuju i legende nastale većinom tijekom 18. stoljeća – primjerice da bi *Stock im Eisen* bio mitski centar Beča, donesen iz svetoga gaja oko kojega je izrastao grad, posljednje drvo iz drevne šume.⁶⁵ Inspiraciju za prvi spomen-kip *Wehrmann im Eisen* dobio je grof Theodor Hartig. U izvorima o bečkom *Stock im Eisen* ukazuje se na čavle kao na neku vrstu votiva,

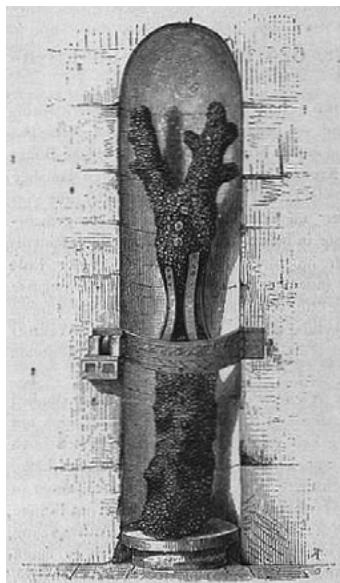
zvončara na području čitave Katavštine – Halubja i Rukavštine manje razlikovalo nego danas. No, nakon Rapalskoga ugovora 1920. godine zapadna Kastavština potpada pod vlast Kraljevine Italije koja zabranjuje zvončarima nošenje zoomornih maski. Istočni pak dio Kastavštine, kao i Sušak, ostaje unutar granica Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, što je omogućilo očuvanje takvih maski na tom području.

⁶² Usp. bilj. 24.

⁶³ Visković 2001:413.

⁶⁴ Prvi pisani dokument o njemu potječe iz 1533. godine. Ta je smreka počela rasti oko 1400. godine, a u nju su se čavli zabijali ne samo nakon njezina rušenja 1440. godine, nego i dok je još bila živo stablo.

zavjetnih darova. U srednjovjekovnoj Europi, naime, zabijanje čavala u živo drveće, drvene križeve, čak i u stijene, za sreću i zdravlje, za zaštitu ili zahvalu za ozdravljenje, bila je uobičajena praksa, kao i bacanje novčića u zdence i fontane.

Slika 12: „Stock im Eisen“ u Beču – šesto godina staro deblo s čavlima⁶⁶

Valja postaviti i drugo pitanje: kako je i zašto došlo do zabijanja čavala u stabla, u drvo i što bi to moglo značiti? Već je bilo govora o kultu drveća i pretkršćanskom čašćenju drveća. Vrijedno je tomu priključiti i podatak da je „kod drevnih Dnjeprana postojao poseban običaj, oni su u ime zahvalnice za svoj spas zabijali ukrasne čavle i veprove kljove u debela hrastova stabla. I dandanas još se nađu takvi ukrasi u kori nekog prastarog hrasta“.⁶⁷ I u folklornom materijalu iz ne tako davne prošlosti nalazimo vrijedan podatak da se u Prigorju zabija klin u stablo šljive s molbom za ozdravljenje: „Uk⁶⁸ dete ima zimicu, unda ide muški ali ženska – kakvo je već dete – i z mladu slivu zdrma di trejtiga i brže vujde, da niš ne pogleda; idedu i slivu zavrtati i klin zabiti, pak brže vujdedu i ne ogledavaju se“.⁶⁹

Molba da se spriječi ne samo bolest, nego i smrt, progovara iz podatka sa sjeveroistoka Škotske. Tamo su se nakon nekoga smrtnoga slučaja željezni predmeti

⁶⁶ https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Stock_im_Eisen

⁶⁷ Ledić 1969:93.

⁶⁸ Riječ je o dijalektalnom obliku veznika „ako“.

⁶⁹ Rožić 1908:140. Na ovom podatku iz Prigorja zahvaljujem dr. sc. Lidiji Bajuk. Ujedno navodim njezinu odvažnu, zato i zanimljivu interpretaciju zabijanja čavala priopćenu mi mailom: „Metalni

poput čavala ili pletaćih igala zabadali u maslac, sir, meso ili pak u viski kako bi se spriječilo da smrt uđe u njih. Izostanak takve mjere izazvao bi kvarenje hrane i pića.⁷⁰ I u Francuskoj se još u 19. stoljeću smatralo da se zli utjecaji tise mogu poništiti zabijanjem čavala u njezino deblo te da zabadanje čavala i igala u stare hrastove pomaže zdravlju i ispunjenju drugih želja.⁷¹ U Tirolu 19. stoljeća vjeruju pak da se čelik urezuje jednako duboko u tijelo drvosječe kao i u stablo te da rane na drvetu i na čovjekovu tijelu zacjeljuju istodobno.⁷² Općenito govoreći, brojne su narodne tradicije o lječidbenoj povezanosti ljudi s raznim vrstama biljkama, tako i s drvećem, na koje je moguće prenijeti razne bolesti i boli s čovjeka.

Molba ili zahvala za uslišanu molbu, za ozdravljenje, jasno se može iščitati iz tradicijske zavjetne prakse zabijanja čavala ili klinova u kamen – u fuge između kamenih blokova crkvice svete Marije iz 15. stoljeća u Gračišću u središnjoj Istri. Sve do kraja 20. stoljeća neplodne bi žene na blagdan *Vele Gospe*, Uznesenja Djevice Marije na nebo, hodočastile u zavjetnu crkvicu svete Marije, krećući se prije zore na koljenima od gradskih vrata do crkvice, zatim i nekoliko puta oko nje, moleći Blaženu Djevicu Mariju da riješi problem njihove neplodnosti. Pomoć se sve do kraja 19. stoljeća molila i zavjetnom praksom zabijanja tzv. *čavala nerotkinja*, prema legendi čak golim rukama. Oni su i danas dobro vidljivi u fugama vanjskih zidova crkvice.⁷³

Kao zamjena za spomen-kip *Wehrmanna* (postavljen u Beču u ožujku 1915.) poslužila je na Jelačićevu trgu u Zagrebu, kako smo vidjeli, spomen-lipa u koju su se također zabijali čavli. Bila je postavljena dva mjeseca poslije – u svibnju iste godine u paviljonu, drvenoj kućici kao kakvoj zavjetnoj kapelici, kako su ju nazvali u tom novinskom članku,⁷⁴ s motivom hrvatske šahovnice duž zabata i duž stranica ispod krova. Tu je spomen-lipu, kako čitamo, blagoslovio pomoćni biskup Dominik Premuš.⁷⁵

(muški) običajno-obredni rekviziti suprotstavljeni su ženskima (koštanim i drvenim), pa njihova srećonosna simbolika upućuje zapravo na prevladavanje starijega (ženskoga) božanskog načela muškim. Ako kristijanizacijom žensko načelo nije uspješno reinterpetirano kršćansko-srećonosnim marijanskim kultom, ono je negativizirano tj. poprima negativne konotacije" (30. prosinca 2021.). Za širi prikaz njezine interpretacije tradicijskih odjeka postupnoga preoblikovanja predodžaba ženskih kultova muškima vidi u Bajuk 2018. U slučaju sušačkoga mornara osnaživanje mornara zabijanjem čavala naglašavalo bi mušku jakost toliko potrebnu u mornaričkim okršajima.

⁷⁰ Gregor 1881: 206, prema Frazer 2002:135.

⁷¹ Visković 2001:408.

⁷² Mannhardt 1875:35.

⁷³ Vince Pallua 2018:111–112.

⁷⁴ „No umjesto 'Wehrmanna' postavljena je jedra granata lipa (...) Oko bijele kućice, u kojoj stoji spomen-lipa, roji se sada čitav dan narod kao oko zavjetne kapelice: svatko hoće, da doprinosi svoj obol, da zabije vlastoručno čavao, pa da zabilježi svoje ime u spomen-knjigu, koja će se pohraniti za sva vremena" (*Ilustrovani list*, br. 20, 15. 5. 1915., str. 461).

⁷⁵ *Ilustrovani list*, br. 20, 15. 5. 1915., str. 461.

Slika 13 i 13 a: „Čavli nerotkinja“ – Sveta Marija, Gračišće, središnja Istra
(Foto: J. Vince Pallua, 2018.)

I danas je uvriježeno mišljenje da je lipa Hrvatima, kao i većini slavenskih naroda, sveto drvo. Na tragu takvoga ustaljenog mišljenja o lipi kao svetom slavenskom stablu mogao bi se i o zagrebačkoj spomen-lipi donijeti ishitren neprecizan zaključak. Naime, kako sam prije nekoliko godina pisala: „zanimljivo je da je tek krajem 20. stoljeća Vitomiru Belaju, koji je pisao o blaženom Augustinu Kažotiću u pučkoj predaji,⁷⁶ uspjelo detronizirati lipu s 'dendro-pijedestala' s raširenom predodžbom o lipi kao (pra)slavenskom 'svetom' drvu. Nakon više od jednog stoljeća rasprava upravo je na temelju etnološkog materijala⁷⁷ dokazano da lipa ima kulturno značenje samo kod zapadnih Slavena, a kod istočnih (i istočnog dijela južnih) ona takvu ulogu nema ni u tragovima“.⁷⁸ Pisac izrijezom naglašava da „pomnija analiza pučkih vjerovanja pokazuje da ni kod zapadnog dijela Slavena lipa nije sama po sebi sveto drvo, nego da je takvom postala tek nakon što ju je puk doveo u užu vezu s Marijom, Isusovom majkom (...) 'Štovanje' lipa bit će, dakle, stara vjerojatno pretkršćanska, srednjoeuropska pojava koja se proširila kod zapadnog dijela Slavena tek nakon prihvaćanja kršćanstva, i to u vezi s kultom Blažene Djevice Marije. Ovako oblikovana, ona pripada srednjoeuropskomu kršćanskom krugu“.⁷⁹ Konačno, i božićno drvce stiglo je u naše krajeve iz protestantskih područja srednje Europe tek krajem 19. i

⁷⁶ Belaj 1995.

⁷⁷ U članku je pokazano kako pisana predaja može potaknuti usmenu predaju te kako se predaje i kult, smješteni u kulturno-povijesni okvir, mogu dodatno i dublje objasniti poredbenim etnološkim gradivom (Belaj 1995:403).

⁷⁸ Vince Pallua 2019:40.

⁷⁹ Belaj 1995:409.

početkom 20. stoljeća. Najnoviji unos iz istoga miljea, adventski vijenac, došao je k nama koncem prošloga stoljeća i danas je općeprihvaćen.

Uzevši u obzir izneseno, kao i političke pozicije zaraćenih strana u Prvom svjetskom ratu, jasno je da izvan Austro-Ugarske i Njemačke nećemo naći spomen-lipe s čavlima ili *Nagelfiguren* – spomenike po modelu *Wehrmanna*. Ni vjerovanja o „svetosti“ lipe nisu proširena izvan toga područja. Spomenuti kult Djevice Marije u odnosu na lipu znatno je prisutan u pučkom vjerovanju Slovenaca: „U lipu ne udara grom 'jer se pod njom odmarala Bogorodica kad je bježala s Isusom'. Obratno, Srbi kažu da pod lipom ne treba spavati niti se od kiše zaklanjati 'jer u nju rado grom puca'“. ⁸⁰ Važnost lipe koju joj pridaje puk, valja zaključiti, prisutna je posebno na prostoru srednje Europe, a onda i na proširenim područjima koja graniče s njom ili koja su više stoljeća bila s njom u zajedničkoj državnoj formaciji. To se ne odnosi samo na lipe, nego i na druge vrste očavličениh stabala, tzv. *Nagelbäume*, koja su bila poznata u zemljama bivše Austro-Ugarske Monarhije sve do Transilvanije.

Zabijanje klinova ili čavala u drvo, kako smo vidjeli, može biti zahvala za spas, molba za ozdravljenje od bolesti, zahvalnost za uslišanu molbu. Zabijanje čavala u bečkoga *Wehrmanna*, Junačkoga mornara na Sušaku, kao i u druge spomen-kipove i spomen-obilježja, pa i u spomen-lipe, izmijenilo je osnovnu funkciju. U Prvom svjetskom ratu osnovna svrha zabijanja čavala u takva drvena spomen-obilježja nije bila zahvala ili molba za ozdravljenje pojedinca, nego, prikupljanjem sredstava za poginule ili teško stradale, zahvala za kolektivno „ozdravljenje“. Kupnjom i zabijanjem čavala pojedinci ne samo da su bili u prilici nešto darovati, nego u okviru javnoga rituala nešto učiniti, sudjelovati u osjećaju jedinstva i zajedništva pri simboličnom iskazivanju solidarnosti, zahvalnosti i domoljublja onih koji nisu dali svoj osobni doprinos na bojištima. ⁸¹ Bečki *Wehrmann im Eisen* svojom se izvedbom nije jako udaljio od srednjega vijeka. Naime, ne samo što je inspiriran srednjovjekovnim deblom sa zavjetnim čavlima (*Stock im Eisen* – usp. sliku 12), nego je i sam načinjen u obličju srednjovjekovnoga junačkog viteza (usp. sliku 10). Plemenitost žrtve ratnika, kako je o tome progovorio povjesničar Jay Winter, bila je iskazana ritualima u kojima se pozivalo na maglovitu srednjovjekovnu prošlost daleko od ružnoće industrijaliziranoga rata – na tradiciju i potrebu da se potvrdi plemenitost ratnika i njihova žrtva u romantiziranom obliku kojim se, bar na njegovu početku, opisivao rat. Posegnulo se za srednjovjekovnom predodžbom o herojskim

⁸⁰ Čajkanović 1985:166.

⁸¹ Kod svečanosti otkrivanja spomen-kipa Junačkoga mornara na Sušaku Ivan Jeličić zamjećuje ženski doprinos, uključenost žena u domovinsko bojište koje im taj kip omogućuje, no uočava tradicionalnu podjelu uloga žena i muškaraca pokazanu kroz njihovu podčinjenost u hijerarhiji vodstva – muškarci koji drže govore i dobivaju čast da prvi zabiju čavle, dok predsjednica ženske udruge za pomoć hrvatskim invalidnim veteranima dobiva buket cvijeća (Jeličić 2020:117).

ratnicima i za vremenom kada se borba vodila viteški između pojedinaca, a ne između bezličnih i neizjednačenih snaga artiljerije i ljudskoga mesa.⁸²

U ovom radu, istaknimo zaključno, razmatrane su običajno-tradicijske, pa i običajno-obredne etnološke poveznice koje su daleko ranije, mnogo prije Velikoga rata, prethodile ovdje razmatranoj praksi zabijanja čavala. Pokazane su pretrkršćanske prakse čašćenja, darivanja drveća i zabijanja čavala u drvo koje su se u folkloru u raznim oblicima zadržale i nakon kristijanizacije sve do najnovijega vremena. Zabijanjem čavala u drvo, kako je prikazano na primjerima iz više krajeva Europe, pokušavalo se spriječiti ne samo bolest nego i smrt. Ukratko, brojne su narodne tradicije o lječidbenoj povezanosti ljudi s drvećem, na koje je moguće prenijeti bolesti i boli s čovjeka. Konačno, i bečki *Wehrmann im Eisen* nastao je po uzoru na također bečki *Stock im Eisen*, srednjovjekovno deblo u koje su se zabijali čavli nakon što ih se protrljalo o oboljeli dio tijela. Na osobit način prakse zabijanja čavala u drvene spomen-kipove i druga spomen-obilježja⁸³ zadržale su se i tijekom Prvoga svjetskog rata, ne samo kao humanitarno sredstvo za prikupljanje pomoći ratnim stradalicima, nego i kao oblik osobne ili kolektivne molbe za ozdravljenje i život te zahvale bojovnicima na ratištu ili poginulima za njihovu žrtvu.⁸⁴ Drvena spomen-obilježja s čavlima, kao i spomen-kip mornara austrougarske mornarice, nisu bili podobni, a ni poželjni kao umjetnička ili kulturna baština - ni simbolički ni estetski. Rijetki su takvi spomenici preživjeli kao materijalizacija sjećanja na prošlost koja, promjenom političkoga poretka više ne predstavljaju jedan od simboličkih temelja države postajući u novim povijesnim okolnostima marginalni i nepodobni.

Takva drvena spomen-obilježja s čavlima prvi su put postala predmetom etnoloških istraživanja, a kod izdvojenoga primjera sušačkoga Junačkoga mornara prvi je put u etnološkom kontekstu uočena i interpretirana grančica u njegovoj ruci sagledana kako u lokalnom primorskom, tako i u općem simboličkom značenjskom nizu: deblo – štap – zastava – sablja – grančica. Sušački spomen-kip mornara nije poput bečkoga *Wehrmanna* predstavljao romantiziranoga viteza nekih davnih vremena. Predočavao je realne hrvatske mornare austrougarske mornarice u Prvom svjetskom ratu, kakve smo vidjeli na slikama 2 i 3. Drveni je vitez preživio, drveni mornar nije. Možda su se mornari blizanci Dinko i Teodor te Bepo živi vratili svojim kućama s ratom uzburkanoga mora, no spomen-kip austrougarskoga mornara koji ih je simbolizirao utopio se u „tihoj likvidaciji“ i u „hrvatskoj šutnji“ koja je pratila narative o Velikom ratu.⁸⁵

⁸² Winter 1998:84–85, 2010:320.

⁸³ Usp. bilj. 2.

⁸⁴ Rječito o tome govori i podatak da je na zagrebačku lipu, o kojoj je već bilo govora, nepoznata je žena pribila krunicu (*číslo*) kao zahvalu Bogu što su joj dvojica sinova ostala živa te kao molbu da Bog štiti onoga koji još uvijek ratuje“ (Herman Kaurić 2007:305).

⁸⁵ Sintagme „hrvatska šutnja“ (*Croatian silence*) (Newman 2016:198) i „tihan likvidacija“ (*silent*

Uklonjen je ljeti 1918. godine i zaboravljen. Sušački drveni spomen-kip Junačkoga mornara tek je dvije i pol godine stajao kao njegovo materijalno utjelovljenje, a onda postao glasan simbol tišine i šutnje. Jer, „tišina je jezik sjećanja, sastavni dio načina na koji zamišljamo rat (...), tišina nije prazan prostor već moćan način prenošenja značenja, bitan dio krajobraza sjećanja“.⁸⁶

Ipak, usprkos šutljivoj rječitosti tišine, prvi smo put slušali o sušačkom mornaru i spomen-obilježjima s čavlima u kontekstu etnoloških istraživanja. Vidjeli smo da je običajno-tradicijski, pa i običajno-obredni čin pribijanja čavala i klinova u stablo/drvo postojao daleko ranije, mnogo prije Velikoga rata, te da je riječ o činu kojemu su se utjecali i neki davni ljudi koji su, kao i sušački mornar, šutke otišli u tišinu – u zaborav.

LITERATURA

- BAJUK, Lidija. 2018. „Od cvijeta do koplja“. U *300. obljetnica slavne obrane Sinja 1715. godine (1715. – 2015.): zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 12. svibnja i Sinju od 14. do 17. svibnja 2015. godine*, ur. Josip Dukić i Josip Grbavac. Sinj: Franjevački samostan Gospe Sinjske – Viteško alkarsko društvo – Grad Sinj, 617–670.
- BELAJ, Vitomir. 1995. „Blaženi Augustin Kažotić u pučkoj predaji“. U *Zagrebačka biskupija i Zagreb, 1094.–1994. Zbornik u čest kardinala Franje Kuharića*, ur. Antun Škvorčević. Zagreb: Nadbiskupija zagrebačka, 403–412.
- BLEČIĆ GRŽIČEV, Ive. 2011. *Srdoči nekad. Kako se j živelo pul Srdoč*. Rijeka: Mjesni odbor Srdoči – Udruga Mavrica Srdoči.
- BULAT, Petar. 1932. „Pogled u slovensku botaničku mitologiju“. *Narodna starina*, vol. 11/27:1–26. URI: <https://hrcak.srce.hr/67758>
- ČAJKANOVIĆ, Veselin. 1985. *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*. Beograd: SANU.
- DENSCHER, Bernhard, Andreas MAILATH-POKORNY, Verena PAWLOWSKI i Harald WENDELININ. 2014. *Der Wehrmann in Eisen. Nägel für den guten Zweck*. Wien: Verl. Bibliothek der Provinz.

liquidation), utemeljene na znakovitu općem pojmu „šutnje“, upotrebljava i irski povjesničar John Paul Newman – pa i u samom naslovu svojega rada *Silent Liquidation? Croatian Veterans and the Margins of War Memory in Interwar Yugoslavia* (Newman 2016:197). U njemu tematizira marginaliziran položaj hrvatskih ratnih veterana u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije i u Jugoslaviji, koji su se „osjećali 'nevidljivima' u poslijeratnom društvu nesklonom priznavanju njihove žrtve budući da nije bila u službi 'oslobođenja i ujedinjenja'“ (Newman 2016:200) te „budući da su oni bili južni Slaveni koji se tijekom rata nisu borili u srbijanskoj vojsci. Često su bili žrtve poslijeratnih predrasuda kojima su prikazivani kao vojnici poraženog neprijatelja, veterani koji su se borili protiv 'oslobođenja i ujedinjenja'“ (Newman 2016:198).

⁸⁶ Winter 2017:202.

- DOBROVŠAK, Ljiljana. 2019. „Spomenici kojih više nema: ugarsko-hrvatski kralj Franjo Josip I“. U *Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu: zbornik*, ur. Željko Holjevac. Zagreb: Matica hrvatska, 239–269.
- FRAZER, James G. 2002 [1890]. *Zlatna grana. Podrijetlo religijskih obreda i običaja*. Zagreb: Sion – Naklada Jesenski i Turk.
- FUČIĆ, Branko. 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- GALIN, Krešimir. 1988. „Folklorna glazbala pokladnih veselja“. *Narodna umjetnost*, vol. 25/1:175–202. URL: <https://hrcak.srce.hr/49333>
- GREGOR, Walter. 1881. *Notes on the the folk-lore of the North-East of Scotland*. London: Folk-lore Society, Elliot Stock.
- HACKEN, Richard. 2022. „Worship of the german forest: A historical overview“. *Academia Letters*, no. 4643. DOI: <https://doi.org/10.20935/AL4643>
- HERMAN KAURIĆ, Vijoleta. 2007. *Za naše junake... Rad dobrotvornih humanitarnih društava u gradu Zagrebu 1914. – 1918*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Ilustrovani list*, Zagreb, god. II, br. 19, 8. svibnja 1915., str. 435–436, „Ratna spomen-lipa u Zagrebu“.
- Ilustrovani list*, Zagreb, god. II, br. 20, 15. svibnja 1915., str. 461, „Odbor zagrebačkih gospođa za ratnu pripomoć“.
- Ilustrovani list*, Zagreb, god. III, br. 5, 29. siječnja 1916., str. 97–98, „Sušak za naše ratnike“, „Otkriće ratnog spomen-kipa na Sušaku“.
- JELIČIĆ, Ivan. 2020. „Is there space for remembering Habsburg World War One in Rijeka? Considerations on the monument to the Heroic sailor in Sušak“. *Spiegelungen. Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*, vol. 15/1:111–121.
- Jutarnji list*, Zagreb, br. 1311, 15. studenoga 1915., str. 3, „Borojevićev trg na Sušaku i 'željezni mornar'“.
- Jutarnji list*, Zagreb, br. 1377, 20. siječnja 1916., str. 6, „Odkriće spomen-kipa na Sušaku“.
- KAJKOWSKI, Kamil i Andrzej KUCZKOWSKI. 2017. „Water in pre-Christian beliefs in Pomerania (northern Poland) of the early medieval period“. *Studia mythologica Slavica*, vol. 20:15–32. DOI: <https://doi.org/10.3986/sms.v20i0.6638>
- KARMELIĆ, Jakov. 1993. „Zaboravljen spomenik pomorcu“. *Sušačka revija*, vol. 1/1: 39–41.
- LEDIĆ, Franjo. 1969. *Mitologija Slavena. Tragom kultova i vjerovanja starih Slavena, knj. I*. Zagreb: vlastito izdanje F. Ledić.
- Lokalpatrioti-Rijeka*. URL: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com>; <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=49&t=1325> (pristup 12. 2. 2022.)
- MANNHARDT, Wilhelm. 1875. *Wald- und Feldkulte. Erster Teil: Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme*. Berlin: Gebrüder Borntraeger.
- MARJANIĆ, Suzana. 2001. „Stablo u zimskim svetkovinama Hrvatske“. U VISKOVIĆ, Nikola. 2001. *Stablo i čovjek. Prilog kulturnoj botanici*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 426–536.

- MARJANIĆ, Suzana. 2005. *Glasovi Davnih dana: transgresije svjetova u Krležinim zapisima 1914.–1921/22*. Zagreb: Naklada MD.
- NEWMAN, John Paul. 2016. „Silent Liquidation? Croatian veterans and the margins of war memory in interwar Yugoslavia“. U *Sacrifice and rebirth: The legacy of the last Habsburg War*, ur. Mark Cornwall i John Paul Newman. New York – Oxford: Berghahn Books, 197–215.
- ROŽIĆ, Vatroslav. 1908. „Prigorje“. *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 13/1:16–112.
- SCHMIDT, Leopold. 1952/53. „Der 'Stock im Eisen' als mythischer Stadtmittelpunkt Wiens“. *Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Stadt Wien*, vol. 10:75–81.
- „Slum – najstarije drvo u Istri?“. 2008. *Izleti po Istri i okolici*, 27. rujna. URL: https://izletipoistri.com/wp-content/uploads/2013/01/Slum_003.jpg (pristup 12. 2. 2021.)
- ŠULEK, Bogoslav. 1878. „Zašto Slaveni poštuju lipu?“ *Rad JAZU*, knj. 43:149–188.
- VINCE PALLUA, Jelka. 2018. „A newly discovered figurative representation of the mythical Baba – 'Old Baba Vukoša' in St. Mary's church of Gračišće in Istria“. U *Sacralization of landscape and sacred places: Proceedings of the 3rd international scientific conference of mediaeval archaeology of the Institute of Archaeology Zagreb, 2nd and 3rd June 2016*, ur. Juraj Belaj, Marijana Belaj, Siniša Krznar, Tajana Sekelj Ivančan i Tatjana Tkalčec. Zagreb: Institute of Archaeology, 105–117.
- VINCE PALLUA, Jelka. 2019. „Darivanje vode u obredno-mitološkoj interpretaciji: primjer slovensko-hrvatske znanstvene suradnje“. *Studia ethnologica Croatica*, vol. 31:9–47. DOI: <https://doi.org/10.17234/SEC.31.1>
- VISKOVIĆ, Nikola. 2001. *Stablo i čovjek. Prilog kulturnoj botanici*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- WINTER, Jay. 1998. *Sites of memory, sites of mourning. The Great War in European cultural history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WINTER, Jay. 2010. „Sites of memory“. U *Memory. Histories, theories, debates*, ur. Susannah Radstone i Bill Schwarz. New York: Fordham University Press, 312–324.
- WINTER, Jay. 2017. *War beyond words: Languages of remembrance from the Great War to the present*. New York: Cambridge University Press.

Wooden Memorials of the First World War Bound with Nails in the Light of Ethnology

Jelka Vince Pallua

This paper is dedicated to a peculiar segment of forgotten Croatian memorial heritage – wooden memorial statues and other memorials into which nails are driven (so-called *Nagelfiguren*) primarily as a humanitarian means for collecting aid for the war victims of the First World War, but also as a form of personal or collective petitioning and thanksgiving. Based on the ethnological aspect of the research, the aim of this contribution is to connect this material culture of monuments with the customary-traditional, even customary-ritual practice of driving nails and metal wedges into wood/trees, and to show that such practices existed much earlier, long before the Great War. Wooden memorials with nails are subjected to ethnological research for the first time, which is an additional aspect of the multifaceted and innovative nature of the discussed topic.

Keywords: *First World War, Croatian memorial heritage, memorial statues, brave mariner on Sušak, driving nails into wood, lime-tree, Vienna, Rijeka, Zagreb, nail figures, Wehrmann im Eisen*

Articles published in this journal are Open Access and can be distributed under the terms and conditions of the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)